

**КИЇВСЬКИЙ ЛІКАРСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ (1904-1914) – ПРОВІСНИК ВІТЧИЗНЯНИХ
СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ РОЗВИТКУ І ПОВЕДІНКИ**

Діяльність першого на українських землях у складі Російської імперії приватного навчально-виховного закладу для дітей з вадами психічного, розумового розвитку і поведінки розглядається в контексті проблеми дослідження внеску середніх закладів освіти новаторського типу у розвиток українського шкільництва

Прогрес сучасної школи йде у напрямі розробки різних варіантів змісту освіти, створення і застосування ефективних набутоків дидактики, висунення і практичного обґрунтування нових ідей і технологій. Водночас не втрачає доцільності й своєрідний діалог педагогічних надбань минулого і досягнень сьогочасних навчальних і виховних систем, який дає можливість не марнувати зусиль, відкриваючи вже колись відоме, а також дає матеріал для подальшого розвитку думок і пошуків. У такому аспекті вважаємо актуальним звернення до спадщини Івана Олексійовича Сікорського (1842-1919) – видатного представника вітчизняної експериментальної педагогіки, лікаря-психіатра і психолога. Дослідження науково-педагогічної діяльності І. Сікорського особливо вмотивоване у контексті вивчення роботи навчально-виховних закладів новаторського спрямування, які існували на українських землях за часів їх входження до складу Російської імперії, оскільки саме цей вчений став натхненником і організатором у Києві першої установи для так званих важких дітей – Лікарсько-педагогічного інституту.

Наприкінці 60-х років XIX ст. в ужиток педагогів імперської Росії увійшов термін "важкі" діти. Ним позначали дітей, які, насамперед, вирізнялися серед однолітків соціально негативними вчинками, агресивністю, жорстоким ставленням до оточуючих, а також зниженою здатністю до навчання. Часто-густо такі маленькі особистості вже з дитинства коїли протиправні дії, що давало підстави тогочасним ученим вважати синонімами поняття "важкі діти" і "малолітні злочинці" [1: 78]. Подібна позиція була спричинена поширенням у той час теорії про провідну роль спадковості у розвитку особистості, а також ідей італійського психіатра Ч. Ломброзо про вроджену злочинність. У сфері педагогіки це давало підстави стверджувати, що дитина від народження зла, ледача, вередлива і взагалі погана. З такими переконаннями погоджувалися далеко не всі освітяни, наприклад, видатний російський педагог П. Лесгафт наголошував, що визнання подібних теорій було вигідним лише для вчителів-невдах. Він належав до тих учених, які відстоювали думку про те, що "зіпсутість" дитини є результатом поганої системи виховання: "У переважній більшості випадків не природжена тупість (моральна або розумова), а педагогічні помилки готують дитині гірке майбутнє" [2: 12].

Вивчаючи вітчизняний і зарубіжний досвід виховання "важких дітей", професор І. Сікорський зазначав, що у першій половині XIX ст. навіть передові діячі освіти у Західній Європі не розуміли і не знали, як допомогти "важкій" молоді [3]. У той час дітей з певними психофізичними та поведінковими відхиленнями розподіляли за двома групами: перша – недоумкуваті та ідіотичні особи, яких переважно забирали на довічне утримання до божевілень, а також зіпсовані (морально) і злочинні діти, яких ізолювали від суспільства у виправних закладах (колоніях). Важливим теоретичним внеском І. Сікорського у педагогіку у 80-х років XIX ст. стало обґрунтування ним існування проміжної групи "важких" дітей, яка кількісно перевищувала дві основні групи. До неї вчений зараховував юних осіб, "важких у виховному розумінні" [3: 3-4]. Визнання існування таких дітей сприяло активізації зусиль щодо застосування для їхнього виправлення доцільних педагогічних методів впливу. Розглянемо, яким чином учений розширив класифікацію "важких" дітей.

Описуючи шлях розвитку починань у галузі допомоги "важким" дітям, І. Сікорський зазначав, що вперше на теренах Російської імперії вдалися до "педагогічних прийомів щодо морально зіпсованих дітей" [3: 5] у 1868 р., коли Головний начальник військово-навчальних закладів М. Ісаков, ознайомившись із справою виправлення "важких дітей" за кордоном (Франція, Німеччина), дійшов думки застосувати до подібного юнацтва "педагогічні прийоми". Того ж року за його ініціативи у м. Вольську Саратовської губернії було організовано спеціальний навчально-виховний заклад – Вольську військову прогімназію, призначену для виховання хлопчиків, які слабо встигали у навчанні, були хворобливими, мали негативні якості характеру, чим завдавали у звичайних навчальних закладах труднощів (педагогічних – прим. Н.Д.) [4: 184-185].

Згодом, 1880 р. за дорученням генерала М. Ісакова І. Сікорський, як приват-доцент клініки психічних і нервових захворювань при Військово-медичній академії (м. Санкт-Петербург), був відряджений до Вольської прогімназії для ознайомлення з її організаційно-педагогічними засадами, а також для спостереження за процесом виховно-виправної справи [4: 182]. Враження від побаченого привели І. Сікорського до висновку про необхідність розширення кола спостережень за дітьми з метою встановлення моменту зародження (започаткування) труднощів у вихованні. Для цього він вирішив розпочати спостереження за дітьми дошкільного віку. Вчений здійснив ряд спостережень у Санкт-Петербурзькому Виховному будинку, у відділі законних дітей [3: 6-7].

Узагальнюючи результати обстеження дітей дошкільного та шкільного віку, І. Сікорський робив акцент на тому, що "значна частина відхилень у характері та розумовому стані дітей виникає у віці першого дитинства (тобто у період від народження до семи років), а деякі виникають через хворобливу спадковість" [3]. Далі учений стверджував, що починати впливати на малюків необхідно якнайраніше. Такий висновок відзначався новизною, оскільки у тогочасній педагогіці визнавалося за доцільне "перечекати" до настання перехідного віку дитини, коли вади можуть зникнути самі собою [1].

Спираючись на спостереження за станом фізичного, розумового та морального розвитку вихованців Вольської прогімназії та сиріт Петербурзького Виховного будинку, І. Сікорський сформулював свої думки щодо виховання "важких

дітей", які виклав у доповіді "Про дітей, важких у виховному сенсі" на IV-у Міжнародному конгресі з гігієни, що відбувся в м. Женева у 1882 р. Головна мета виступу – довести необхідність відрізнити поняття природна відсталість і педагогічна занедбаність. Реакція зарубіжного наукового загалу на висловлені положення була дуже позитивною, а самого доповідача назвали першопрохідцем у галузі дослідження дітей, важких у виховному відношенні [3: 7]. З того часу офіційно визнавалося, що крім двох основних категорій "важких" дітей (розумово відсталі та малолітні правопорушники) існує ще одна категорія: діти, важкі у виховному відношенні [3: 8].

І. Сікорський належав до педагогів, які активно поширювали у суспільстві ідею щодо необхідності педагогічного впливу на дітей з розумовими і психічними відхиленнями. Він вважав, що розумово відсталі діти, "яких не навчили і не розвинули у школі, у майбутньому збільшать загальний відсоток злочинності" [5: арк. 183]. Поряд з важливістю налагодження цілеспрямованого навчально-виховного процесу у спеціальних навчальних закладах, організацію яких обстоював Іван Олексійович, він також цінував високі цінності виховні можливості праці, виводячи пряму залежність між моральним обличчям особи і її трудовим навантаженням: "Людина починає опускатися морально, коли припиняє працювати". Слід наголосити, що І. Сікорський був прибічником діяльнісного підходу до навчання і виховання психічно аномальних дітей, і відстоював педагогічну доцільність "невпинної розумової і моральної напруги вихованців" [6: 2].

Виходячи з постулату про те, що медицина розробляє методи боротьби з хворобами людини у ході дослідження паталогічних станів здоров'я, І. Сікорський вважав найсуттєвішим для педагогів вивчення різноманітних видів відхилень у розвитку дітей. Зазначимо, що у другій половині XIX ст. ще зберігалися думки про вроджену притаманність відхилень у розумовому розвитку особистості маленької людини, а тому заперечувалася необхідність їх психолого-педагогічної корекції. І. Сікорський не дотримувався цієї традиційно-консервативної точки зору і надавав великого значення психолого-педагогічним методам, а також ролі вчителя і вихователя у процесі розвитку аномальних дітей. Виступаючи на II-у з'їзді вітчизняних психіатрів у Києві (вересень 1905 р.), він наполягав на необхідності залучення до педагогічно-корекційної роботи з такими дітьми широкого загалу фахівців – і педагогів, і психологів, і лікарів [7: 3-4].

Здійснені І. Сікорським у 70-80-х роках XIX ст. психолого-педагогічні спостереження та наукові висновки з них були на початку XX ст. використані вченим для організації в м. Києві приватного навчального закладу нового типу – Лікарсько-педагогічного інституту (далі скорочено ЛПІ), мета якого полягала у сприянні розумовому, фізичному розвитку важких дітей різних типів та їхньому моральному виправленню [7: 3].

І. Сікорський вважав, що для ЛПІ слід створити статут, відмінний від Положення про державні лікарські заклади для ненормальних дітей, затвердженого 14 червня 1903 р. Згідно з Положенням, подібні державні допоміжні заклади зосереджувалися лише на лікарському опікуванні стану здоров'я дітей з вадами психофізичного розвитку. А.І. Сікорський відстоював думку про те, що таким дітям для розвитку внутрішнього потенціалу необхідний не тільки лікарський догляд, але й допомога психолога, педагога та сімейна атмосфера. За словами вченого, "звичайні заклади чи школи, які займаються переважно розумовим розвитком, непридатні для задоволення потреб таких дітей, оскільки багато дітей з певними відхиленнями розвитку, зберігаючи здатність до морального розвитку та виховання, з великими труднощами досягають розумових успіхів та техніки" [3: 12-14].

Складений І. Сікорським і його доньками статут ЛПІ пройшов офіційне затвердження не лише у Міністерстві народної освіти, а й у Міністерстві внутрішніх справ імперії, і влітку 1904 р. організатори одержали дозвіл на відкриття закладу, який розпочав роботу у листопаді того ж року.

У поясненні до проекту статуту ЛПІ зазначалося, що діти, які прийматимуться до закладу, повинні мати такі відхилення у розвитку: 1) діти з легкими формами морального недоумства; 2) діти з нетяжкими формами нервово-психічного виродження (генетичний ідіотизм); 3) слабоумні діти, але не ідіоти; 4) діти, які у ранньому дитинстві або у лоні матері перенесли хворобу, котра утруднила розумовий розвиток; 5) діти з відхиленнями в ході розумового та морального розвитку (коли почуття більш розвинені у порівнянні з волею та розумом або недорозвинена воля, або порушена гармонія між душевним і фізичним розвитком); 6) діти, у яких розумовий та моральний розвиток був порушений внаслідок тривалого нетяжкого хворобливого стану мозку та нервової системи [3: 13-14].

Отже, 5 листопада 1904 р. ЛПІ, заснований Іваном Олексійовичем Сікорським разом з доньками Ольгою та Оленою, відчинив свої двері. Він розташовувався у їхньому власному будинку і призначався для навчання і виховання "розумово недорозвинених, відсталих та нервових дітей обох статей, а також для виправлення морально ненормальних дітей" [3]. В інституті І. Сікорський виконував обов'язки головного наукового консультанта, а доньки були виховateljками і здійснювали керівні функції. Готуючись до відкриття закладу, вони вивчали досвід і набули практичних навичок у подібному інституті Ж. Бурневіль у Парижі [9: 225-226].

Заклад задумувався фундаторами як своєрідне виховне середовище, наближене за своїм устроєм до сімейного осередку. ЛПІ поєднував школу й пансіон (інтернат), тобто вихованці перебували у ньому постійно, повертаючись додому лише на канікули. Це створювало можливість цілодобового продуманого впливу на дітей – і у процесі навчальних занять, і у позанавчальний час. Інша особливість діяльності ЛПІ полягала у тому, що окрім навчання і виховання діти одержували необхідне медичне обстеження і лікування. "Успіх виховання у багатьох випадках залежить від правильного лікування", – стверджував І. Сікорський [10: 20].

Окрім цього, заклад був специфічним науково-дослідним полігоном у царині спостереження за аномальними дітьми, їх вивчення, а також застосування корекційних психолого-педагогічних прийомів і заходів. До складу інституту входили також приватна психологічна лабораторія лікаря-консультанта І. Сікорського та педагогічна амбулаторія [3: 11], де досліджували причини і особливості патології дитячого розвитку, встановлювали "психологічний та педагогічний діагноз" дітей та надавали психологічну допомогу, консультації.

Головна мета роботи педагогічної амбулаторії полягала у тому, щоб на широкому практичному педагогічному матеріалі підготувати лікарсько-педагогічний персонал до всебічного вивчення дитячих аномалій, і завдяки цьому "розширити коло діяльності інституту і створити можливість полегшення розповсюдження у суспільстві здорових ідей стосовно виховання дітей, забезпечення їхнього здорового розумового розвитку та догляду за ними у перші роки їхнього життя" [3: 11].

Педагогічна амбулаторія призначалася не тільки для роботи з вихованцями ЛПП. Її працівники надавали безкоштовні консультації батькам та вихователям щодо виховання психічно неврівноважених і недорозвинутих дітей та поради з догляду за ними. Як зазначалося у звітах про діяльність ЛПП, іноді амбулаторію відвідували й дорослі люди, щоб порадитися стосовно відхилень у власному характері [3: 10-11, 55-56]. Відкриття педагогічної амбулаторії створило можливості для встановлення реального контингенту аномальних дітей міста, для поширення практичних знань про виховання дітей у сім'ї та школі серед пересічних батьків. У одному із звітів про роботу ЛПП І. Сікорський повідомляв, що інститутом зібрано великий матеріал про властивості та прояви хворобливих натур, а також про умови, які сприяють розвитку цих ненормальних явищ [3: 56].

Описані особливості роботи ЛПП дають нам підстави ретроспективно характеризувати заклад як новаторський за педагогічною метою, за спрямуванням діяльності, за організацією навчання і виховання дітей, яких нині називають дітьми з особливими потребами.

Заснувавши ЛПП, І.Сікорський втілював у життя своє переконання у тому, що "важких дітей" слід навчати і виховувати окремо від нормальних учнів, тобто у спеціально створеному закладі: "Недорозвинена, відстала, слабоумна дитина ні вдома, ні в закладі для божевільних не може залишатися без шкоди для себе. Тільки спеціально створений заклад може дати такі дитині необхідне виховання і врятувати її від розумового і морального занепаду" [10: 28]. Такого висновку вчений дійшов у ході тривалих багаторічних спостережень за розумово відсталими і морально викривленими дітьми. Вивчаючи аномальних дітей, І. Сікорський встановив, що у звичайних навчальних закладах такі діти стають об'єктом утисків та переслідувань з боку здорових дітей, а у сім'ї їх нівечать невмілим поводженням чи недостатньою опікою [8: 38]. Організацію лікувально-педагогічних закладів учений вважав винятково важливим не лише у педагогічному, а й у соціальному аспекті, бо розумово відсталі діти, позбавлені лікування і виховання, неминуче привносять в суспільство елемент виродження [11: 26].

Згідно з класифікацією, розробленою професором І. Сікорським, усіх "важких" дітей поділяли на три типи:

- діти, слабкі у розумовому відношенні: а) тяжкий тип розумової недорозвиненості (ідіотизм); б) розумова слабкість, недоумкуватість; в) розумова відсталість;
- діти, нестійкі у моральному відношенні;
- психічно хворі діти.

Ці типи дитячої недорозвиненості (окрім а)), на думку вченого, підлягали виховному впливу та корекції лікувальними методами і могли бути компенсовані за допомогою раціональних психологічних та педагогічних прийомів.

На початку діяльності до інституту приймали дітей усіх трьох груп. Але у процесі роботи педагогічний колектив змушений був відмовляти у прийомі дітям з тяжкою формою розумової недорозвиненості (ідіотизм), оскільки, за виразом І. Сікорського, для таких осіб інститут слугував скоріше притулком, ніж навчально-виховним закладом. Через тяжкі вади мозку діти-ідіоти не могли користуватися підручниками, не могли жити спільним життям з іншими вихованцями, перебуваючи, переважно, в ізоляції під пильним наглядом нянь. Власне, наявність таких дітей у ЛПП суперечила й основній ідеї, покладеній в основу роботи інституту, а саме: "Кожен вихованець, прийнятий до інституту, повинен розвиватися... вихованцями інституту можуть бути тільки ті діти, які здатні до подальшого розвитку" (§ 4 статуту) [8: 71].

Аналіз організаційних засад діяльності ЛПП дає підстави казати, що базовими положеннями, якими керувався персонал, виступали:

- забезпечення чіткого виконання педагогічно продуманого режиму дня вихованців;
- застосування у навчанні фребелівських методів, опертість навчального процесу на принципи поступовості і доступності.
- створення сімейної атмосфери в закладі;
- використання фізичних вправ у поєднанні з прищепленням дітям навичок особистої гігієни.

Виходячи з думки про те, що відсутність звички до раціонального розпорядку дня є загальною особливістю важковиховуваних дітей, І. Сікорський надавав принципово важливого значення встановленню і дотриманню в ЛПП доцільного з педагогічної і медичної точки зору режиму дня. Він писав, що правильна визначеність дня потроху змінює моральний стан розбещених дітей та сприяє розвитку уваги [3: 33]. Прагнучи заповнити різноманітними заняттями весь день вихованців, учений водночас завжди враховував необхідність запобігати їхній перевтомі, а тому у закладі практикувалося чергування занять з відпочинком. Він наголошував, що заняття слід змінювати відразу, як тільки педагог помітить зміну настрою у дитини ("втомлення почуттів") чи появу неухваленості ("втомлення розуму та волі"). Для попередження втомлюваності і для забезпечення нормального настрою дітей в ЛПП чергували абстрактну розумову роботу з іншим видом розумової діяльності, яка проводилася у вигляді ігор, забав, розваг, педагогічної гімнастики [3: 47].

І. Сікорський відстоював необхідність та користь правильного чергування роботи та відпочинку в житті будь-якої людини – і маленької, і дорослої. Він був прихильником ідеї сучасників – західноєвропейських гігієністів Петенкофера та Фойта, головна суть досліджень яких полягала у доведенні факту, що після шести днів наполегливої праці людський організм має одержати повний відпочинок на 24 години. Згідно з цим, навчання в ЛПП відбувалися з понеділка по суботу, а в неділю вихованці мали день, вільний від занять. Однак архівні матеріали свідчать, що встановлений на початку розпорядок на тиждень було з часом трохи змінено. Вірогідно, що у процесі діяльності, виходячи з об'єктивних потреб вихованців, І. Сікорський визнав необхідність запровадити серед робочого тижня (у четвер) ще один напіввільний від занять день (після обіду заняття не проводилися), аби сприяти повнішому задоволенню потреб "важких" дітей [8]. Це нововведення свідчить про невпинний процес пильних спостережень за станом вихованців, про невтомний творчий розвиток поглядів ученого на організацію раціонального навчання і виховання дітей.

Науково обґрунтований розподіл усього дитячого часу, на думку І. Сікорського, мав стати принципом роботи подібних навчально-виховних закладів для "важких" дітей.

Перш ніж перейти до аналізу роботи ЛПП, підкреслимо, що подібної думки про значення режиму дня в житті розумово і морально недорозвинених дітей дотримувався й талановитий російський педагог-психіатр В. Кашенко, який організував у Москві у 1908 р. школу-санаторій для важковиховуваних дітей, один з перших приватних закладів подібного роду в Росії.

Однією з основних гігієнічних вимог і водночас важливим психотерапевтичним і виховним чинником діяльності школи-санаторію проголошувався режим дня, якого чітко дотримувалися всі. Обов'язковість виконання вимог розпорядку дня давала змогу вихованцям, на думку організатора, не витрачати психічну енергію на пристосування до нових умов, дисциплінувала їх, що було особливо корисно для вередунів, для дітей зі слабо розвинутою вольовою сферою [12]. Саме В. Кашенку належить уведення до педагогічного лексику на початку XX ст. аналогу поняття "важкі" діти – поняття "дефективні" діти, який згодом, вже у 20-ті роки, він замінив поняттям "виключні" діти.

Повертаючись до висвітлення організації життєдіяльності ЛПП, зазначимо – день в інституті починався півторагодинними заняттями з дітьми ще до снідання. Після прийому їжі вихованці виходили на прогулянку, по закінченні якої ще годину займалися за програмою, вдень перед обідом заняття продовжувалися – 2 години у старшій-середній групах і 1 година у молодшій. Ввечері, перед вечірнім чаєм, протягом години відбувалися завершальні заняття [8: 24-27].

Враховуючи особливості психофізичного розвитку і загальноосвітню підготовку вихованців в інституті їх розподіляли на три групи:

- молодша, до якої відносили дітей, що не вміли розмовляти, а також дітей зі слабо розвинутою увагою або з відсутністю якогось певного виду уваги;
- середня, де займалися діти, які вже вміли читати, писати та рахувати;
- старша, яка об'єднувала вихованців, що могли самостійно готувати домашні завдання.

Кожна група учнів у свою чергу для проведення занять поділялася на відділення по 3-4 особи, що вимагало залучення до педагогічної роботи великої кількості персоналу – понад 20 викладачів. Процес навчання складався з уроків і так званих "розумових вправ", які були своєрідними підготовчими заняттями для дітей недорозвинених у розумовому чи психічному відношенні, і мали на меті початкову корекцію їхнього світосприйняття шляхом розвитку різних видів уваги, почуттів.

"Розумові вправи" застосовувалися переважно у молодшій групі, а також у роботі з тими вихованцями, яким була властива "однобокість сприйняття вражень". Такі вправи сприяли розвитку у дітей зовнішньої уваги (сприйняття зовнішніх вражень за допомогою органів чуттів: зору, слуху тощо), внутрішньої уваги (запам'ятовування одержаних вражень, їх синтез та аналіз, наступне відтворення), почуттєвої сфери, формували вольові якості. Наприклад, у ході занять використовувалися кульки з вовни різних кольорів для вивчення кольорів, кулі однакового розміру, але різної ваги для формування вмінь розрізняти предмети на дотик, дошка з наклеєними на ній зразками різних видів тканин (шовк, сукно, бавовна тощо) для формування вмінь розрізняти предмети на вигляд і на дотик, скляні дзвіночки для розвитку слуху (диференціація висоти тону), різновиди людського мовлення (казки, пісні) для розвитку зовнішньої уваги тощо [3; 8].

Під час проведення "розумових вправ", які використовувалися для сприяння розвитку внутрішньої уваги вихованців, реалізовувався принцип надання дітям обмежено-дозованих вражень, аби вони були спроможні їх засвоїти і навчитися ними оперувати. Наприклад, учням пропонувалося ознайомитися з виглядом і кольором предмету або його виглядом і вагою, або його формою і запахом тощо. Коли дитина навчалася вільно пов'язувати одержані враження, у процесі навчання переходили до наступного етапу: вчили дітей відтворювати або описувати враження. Для цього виконувалися, наприклад, такі вправи: учням пропонувалося визначити за однією певною ознакою предмету весь предмет (впізнати предмет навіпамаки: ключ, олівець тощо; вгадати з голосу того, хто говорить; визначити, не торкаючись, довжину предмету; розпізнати за запахом яблуко, апельсин тощо; встановити смакову ознаку предмету – солодкий, кислий тощо) [3: 41-45].

З опису методики проведення "розумових вправ" можна зробити висновок про те, що вже на початку XX ст. І. Сікорський втілював у практику педагогічної роботи з "важкими" і психічно недорозвиненими дітьми систему заходів, спрямованих на розвиток у них відчуттів і сприймання, емоційної сфери у процесі їх взаємодії з предметами, тобто задіявав сукупність розвивальних заходів, які нині називають сенсорним вихованням. Завдяки таким прийомам підвищується здатність аналізаторів дитини диференціювати властивості навколишніх явищ і об'єктів, формується відчуття кольору, форми, загострюється слух, тобто ті якості, що створюють сенсорну культуру людини.

Документація і звіти про роботу ЛПП свідчать, що за розкладом занять до сніданку та до обіду з дітьми проводилося вивчення основних предметів: молодша група вихованців займалася елементарними "розумовими вправами", з середньою вивчали початкові відомості з загальноосвітніх предметів та іноземні мови, а діти старшої групи, крім уроків загальноосвітнього циклу, що відповідали програмі перших класів гімназії, мали до обіду виконати домашні завдання.

До навчальної програми у ЛПП входили наступні предмети: Закон Божий, історія Нового Завіту, російська мова, арифметика, історія, географія, природознавство, французька та німецька мови, фребелівські заняття (вправи з паличками, трісочками, кубиками, цеглинками тощо), малювання, ліплення, музика, гімнастика, танці, співи тощо. Крім того, для хлопчиків проводили уроки у столярній та палітурній майстернях, а також навчали їх випилювання, а з дівчатками – проводили заняття з шиття, рукоділля. На уроках праці не ставилося за мету виробити у вихованців професійні навички й уміння, а лише використовувався лікувально-виховний потенціал ручної праці.

Принципового значення в ЛПП набувало опертя освітнього процесу на принцип доступності навчального матеріалу: вихованці вивчали лише те з програми, що було доступно їм у відповідності до їхніх розумових здібностей [7: 3, 20].

Навчальний процес в ЛПП тісно пов'язувався з розвитком фізичних сил і можливостей вихованців, що відбувалося під час гімнастики, яка визнавалася і засобом тілесного вдосконалення, і засобом розвитку психомоторних функцій, і лікувальним засобом. В основному в інституті практикували гімнастику дихальну і педагогічну (довільні та ритмічні рухи). Дихальна гімнастика складалася з комплексу вправ на чергування повільних, глибоких, плавних дихальних рухів з 1-2-хвилинною паузою для звичайного дихання. Такі вправи, на переконання І. Сікорського, покращували у вихованців мозковий кровообіг і цим слугували регуляції розумової діяльності, а також розвитку уваги [7: 121].

Застосування педагогічної гімнастики мало на меті збереження в пам'яті дітей показаних їм рухів і осмислення ними нервових зусиль, необхідних для відтворення цих рухів, тобто такі вправи сприяли розвитку і розуму (пам'яті), і почуттів, і тіла.

Окрім гімнастичних занять до системи психофізичного розвитку вихованців ЛПП входили тривалі прогулянки на свіжому повітрі (близько двох годин на день), тижневі екскурсійні прогулянки містом, а теплі пори року – екскурсійні поїздки за межі Києва.

Враховуючи час функціонування закладу, наголосимо, що для цього історичного періоду значущим було запровадження у навчально-виховній установі елементів гігієни побуту, які не видаються незвичайними людині ХХІ ст., але які на початку ХХ ст. ще не набули широкого вжитку, особливо в житті сімей пересічних громадян. Маємо на увазі такі побутові звички, як регулярне прийняття ванни (старші діти приймали ванну 2 рази на тиждень, молодші – 3 рази), як обов'язкові ранковий і вечірній особистий туалет вихованців, що передбачав користування індивідуальним туалетним приладдям, рушниками. Враховуючи широкі суспільні контакти педагогічного персоналу ЛПП з батьками і дітьми, педагогами і вихователями інших закладів, можна твердити, що відбувалося активне поширення знань про раціональний, гігієнічний побут.

Для забезпечення родинної атмосфери у закладі його фундатори врахували багато різних аспектів: по-перше, те, що спільне проживання під одним дахом і вихованців, і вихователів (засновники ЛПП, педагоги, няні) створює постійну неформальну близькість, можливість постійного піклування і догляду за важкими дітьми, по-друге, важливість організації і проведення свят, які відбуваються у сім'ї – дні народження кожного учня і вихователя, а також тих свят, які згуртовують весь виховний колектив – день відкриття інституту (5 листопада) і день святого покровителя закладу євангеліста Луки (18 жовтня), релігійні і державні свята. Святування проходили так, як це відбувається у родинному колі: запрошувалися родичі педагогічного персоналу, знайомі сім'ї Сікорських, близькі і знайомі вихованців.

Часом через хворобу або внаслідок некерованої збудженості виникала потреба ізолювати якусь дитину, щоб не зашкодити іншим. Проте відокремлені діти не залишалися на самоті, а перебували під наглядом няні або виховательки до покращення стану здоров'я [3: 33,37].

Хоча діти жили в ЛПП як у закладі закритого типу, однак двічі на тиждень їм дозволялися побачення з рідними. Поїздки додому на канікули одержували лише ті вихованці, які, на думку керівниць і вихователів, зміцніли у моральному відношенні і яким перерва у заняттях та зміна режиму не могли зашкодити. Іногородні батьки могли приїжджати до своїх дітей у будь-який час. Контакт педагогічного колективу з родинами вихованців підтримувався також через листи-повідомлення про результати навчання і стан здоров'я дітей, які надсилалися батькам щотижня.

Набутий педагогічним колективом ЛПП досвід виявився поцінованим київською громадою. Зокрема, під час організації міською училищною комісією спеціальної школи для дітей, яких необхідно було вилучити з міських приходських училищ через явні психофізичні аномалії, педагогів ЛПП було закликано для співпраці у комісії і консультування [13, арк. 7, 10-12].

Діяльність ЛПП набула визнання і у Києві, і за його межами. До закладу привозили на навчання дітей з різних губерній Російської імперії, з міст і сіл Молдавії, Фінляндії, Польщі [8, 5-6]. Вік дітей коливався в межах від 4-х до 19-ти років. Однак зазначимо, що все ж відомості про здобутки ЛПП були маловідомі широкому освітянському загалу імперії. Наприклад, вже згадуваний лікар-педагог В. Кащенко, виступаючи у 1909 р. на III-у з'їзді вітчизняних психіатрів, стверджував, що в Росії немає пристойних медико-педагогічних закладів, які займалися навчанням і розвитком розумово відсталих і дефективних дітей [12]. Проголошуючи заклик до "створення суспільної течії на користь численного класу нещасних дітей в інтересах державної безпеки, шкільної гігієни і педагогіки" [12], він, на жаль, не згадав про свого попередника (чи може не знав про його діяльність?), який неодноразово оприлюднював подібні заклики, починаючи з 80-х років ХІХ ст., і плідно займався їх реалізацією у стінах ЛПП.

Погоджуючись із сучасним російським науковцем Л. Головановим, який оцінив московську школу-санаторій В. Кащенка як "оригінальний дитячий заклад, що поєднував педагогічні, лікувальні і дослідницькі цілі ... і за своїми завданнями і організацією справи був новим не лише для Росії, а й загалом у світі" [14: 8], вважаємо цілком виправданим цю оцінку поширити і на Лікувально-педагогічний інститут І. Сікорського, який розпочав подібну діяльність на чотири роки раніше, ніж московський заклад.

З плином часу роль і внесок І. Сікорського у розвиток вітчизняної психології і педагогіки, зокрема дефектології, не забулися, хоча довго, майже до 90-х років ХХ ст. про спадщину видатного вченого не згадувалося на офіційному рівні. Нині його ім'я – серед плеяди тих вчених, які уклали Україну своїми звершеннями і чия невтомна праця здобула визнання. Директор сучасного Інституту дефектології АПН України, академік В. Бондар так оцінив діяльність створеного І. Сікорським ЛПП: "Це був перший і останній приватний навчальний заклад для розумово відсталих дітей в Україні у дожовтневий період, досвід роботи якого вивчався і впроваджувався в педагогічну практику на наступних етапах розвитку спеціальної школи." [11: 28].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лаврова О.В. Проблеми виховання важковиховуваних дітей у спадщині І.О. Сікорського // Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка: Пед. науки. – Ч.П. – Луганськ : Алма матер, 2006. – С. 78-82.
2. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание и его значение // Избр. пед. соч. – М.: Педагогика, 1988. – С. 16-228.
3. Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорскими в Киеве. Отчет о деятельности за 1905 и 1906 годы. – Киев: Литотипография Т-ва И.Н. Кушнерев и К, 1906. – 57 с.
4. Сикорский И.А. Воспитательно-исправительное учебное заведение // Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5-ти книгах. – К.: Типогр. С.В. Кульженко, 1899. – Кн. 2. – С. 182-293.
5. О разрешении Киевскому обществу трудовой помощи для интеллигентных женщин открыть в г. Киеве частный Фребелевский педагогический институт. – Центр. держ. історичний архів України у м. Києві, ф. 707, оп. 279, од. зб. 35. – 183 арк.
6. Сикорский И.А. Вопросы нервно-психической гигиены // Сб. научно-лит. статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психической гигиены: В 5-ти книгах. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1900. – Кн. 3. – 227 с.
7. Сикорский И.А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1904. – 574 с.

8. Врачебно-педагогический Институт для умственно-недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорскими в Киеве. Отчет III-й, 1909-1910 гг. – Киев: Типография С.В. Кульженко, 1910. – 38 с.
9. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нариси / Редколегія: М.Д. Ярмаченко та ін. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.
10. Сикорский И.А. О лечении и воспитании недоразвитых, отсталых и слабоумных детей. – 2-е изд., доп. – К.: Литотипография Товарищества И.Н. Кушнарев и К, 1904. – 44 с.
11. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: Навч. посібник. – К.: Наш час, 2005. – 176 с.
12. Кашенко В.П. История и современное состояние воспитания и обучения дефективных детей в России // Дефективные дети и школа / Под ред. В.П. Кашенко. – Москва, 1912. – 278 с.
13. Переписка с инспектором народных училищ, профессором университета Св. Владимира И.А. Сикорским и др. лицами о необходимости организации школы для недоразвитых детей (Началось 19 февраля 1905 г. Кончилось 1 февраля 1908 г.). – Держ. архів м. Києва, ф. 16, оп. 479, од. зб. 135, арк. 15-24.
14. Кашенко В.П. Педагогическая коррекция: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1992. – 223 с. (Переиздание книги, созданной в 30-х годах XX ст.)
15. Сикорский И.А. Психологические основы воспитания: Речь, произнесенная в торжественном заседании II-го съезда отечественных психиатров в Киеве 8 сентября 1905 г. – 2-е изд., доп. – К.: Литотипография Товарищества И.Н. Кушнарев и К, 1906. – 31 с.
16. Иван Олексійович Сікорський // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогі: Підручник / А.М. Бойко та ін. – К.: ВД "Професіонал", 2004. – С. 239-257.

Матеріал надійшов до редакції 25.04.2007 р.

Дичек Н.П. Киевский врачебно-педагогический институт (1904-1914) – предсказатель отечественных специальных учреждений образования для детей с дефектами развития и поведения.

Деятельность первого на украинских землях в составе Российской империи частного учебно-воспитательного заведения для детей с дефектами психического, умственного развития и поведения рассматривается в контексте проблемы исследования вклада средних образовательных учреждений новаторского типа в развитие системы образования в Украине.

Dichek N.P. Kyiv Doctor-Pedagogic Institute (1904-1914) – the Forerunner of the Local Special Educational Establishments for the Children with the Lacks of Development and Conduct.

The activity of the first on the Ukrainian territory as a part of the Russian empire private educational establishment for children with the lacks of psychical, mental development and conduct is considered in the context of innovatory type educational establishments contribution into Ukrainian educational system development research problem.